

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРАВА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ

БИЛІНІН Ярослав Володимирович - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри господарського та екологічного права Донецького юридичного інституту МВС України

УДК 338.2

В статті на основі аналізу теоретических підходів к определению содержания категорий «право на предпринимательскую деятельность», «экономическая безопасность», «цель и задачи экономической безопасности» сформулировано определение права субъектов хозяйствования на экономическую безопасность, раскрыто и охарактеризовано его содержание.

Ключові слова: «економічна безпека», «право на підприємницьку діяльність», «завдання економічної безпеки», «право суб'єкта господарювання на економічну безпеку».

Створення ефективного механізму правового регулювання забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання неможливе без визначення основоположних термінів та понять, які є фундаментом, початком функціонування такого механізму. Деякі вчені виділяють «безпекознавство» як окрему, міжгалузеву сукупність знань щодо забезпечення безпеки певних систем. Уже тривалий час економічна безпека є складовою предмета досліджень вченими-економістами, які розглядають питання оцінки, планування, критеріїв економічної безпеки, оцінки її ризиків, загроз тощо. В умовах ринкової конкуренції, існування її недобросовісних форм економічна безпека також набуває якостей, які належать до об'єкта уваги з боку вчених та фахівців юриспруденції.

Дослідженню питань забезпечення економічної безпеки на макрорівні приділяли

увагу вітчизняні та російські вчені та фахівці, серед яких С. Лекарь, С. Міщенко, О. Нікітенко, В. Ортинський, В. Тамбовцев В. Тропіна та багато інших. Проте їхні дослідження не стосувалися з'ясування сутності права суб'єктів господарювання на економічну безпеку, визначення його поняття та змісту.

Тому метою цієї статі є надання загальної характеристики змісту права суб'єкта господарювання на економічну безпеку, визначення поняття такого права, що буде зроблено через застосування системного підходу та змістовний аналіз термінів «право», «економічна безпека».

Конституція України визначає перелік прав соціально економічного характеру. При цьому стаття 42 Основного Закону проголошує право кожного на підприємницьку діяльність. Відповідно до даної норми та норм Господарського кодексу України кожен має право на вільний вибір виду підприємницької діяльності, її здійснення відповідно до самостійно сформованої програми, вільне розпорядження прибутком, самостійне здійснення зовнішньоекономічної діяльності та інше.

Держава повинна забезпечити реалізацію права на підприємницьку діяльність. При цьому в межах реалізації основних напрямів державної політики з питань національної безпеки, державні органи повинні застосовувати заходи з метою забезпечення умов для стабільної роботи всіх суб'єктів господарювання. Однак, не можна казати,

що держава має та ефективно використує засоби, які б вирішували таке завдання. Тому в умовах сьогодення, суб'єкти господарювання намагаються самостійно забезпечити такі умови через створення та використання системи власної економічної безпеки.

Не можна не погодитись із твердженням, що забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання є однією з найважливіших умов реалізації права на підприємницьку діяльність. Отже, право суб'єкта господарювання на економічну безпеку треба вважати складовою права на підприємницьку діяльність, або необхідною умовою його реалізації. До речі, у юридичній науковій літературі під реалізацією права в узагальненому вигляді розуміють здійснення можливостей, що надаються законом власнику суб'єктивного права [1, с.101].

Вважаємо, що визначення поняття, змісту та сутності права суб'єкта господарювання на економічну безпеку є початковою умовою для побудови механізму реалізації або механізму забезпечення такого права. Як зазначає Л.О. Нікітенко, «право на підприємницьку діяльність, як і будь-яке інше, реалізується за допомогою юридично значущих активних дій осіб – власників цього права, але вибір способів та умов реалізації права залежить не тільки від суб'єкта, а й від конкретного змісту права, який закладає саме держава» [2, с. 559].

У теорії права розрізняють об'єктивне та суб'єктивне, а також природне та позитивне право. Суб'єктивне право у навчальній літературі тлумачать як гарантовані правом види та міри можливої або дозволеної поведінки особи [3, с. 345], або більш широко – як створювана та гарантована державою через норми об'єктивного права особлива юридична можливість діяти, яка дозволяє суб'єкту (як носію цієї можливості) вести себе певним чином, вимагати відповідної поведінки від інших осіб, користуватися певними соціальними благами, звертатися при необхідності до компетентних органів держави за захистом – з метою задоволення особистих інте-

ресів та потреб, які не виступають всупереч суспільним [4, с. 145]. Останнє визначення вказує на три активних форми реалізації такого права: можливість діяти, вимога та звернення про захист.

На думку Ю.Ж. Шокумова, «у змісті права відображені потреби та інтереси суб'єкта, його намагання досягнути конкретних цілей; воно відображає його розуміння суспільних і природних закономірностей, тенденцій, оцінку досвіду минулого, теперішнього і уявлення про майбутнє. У своєму змісті право може виражати уявлення суб'єкта про справедливість, мораль, бажання слідувати ідеологічним та іншим цінностям, ідеалам, тієї чи іншої наукової теорії, правовим ученням, доктринам» [5, с. 22]. Отже, до визначення права суб'єкта господарювання можна віднести його інтереси, намагання досягнути конкретних цілей, його уявлення про справедливість, бажання слідувати ідеологічним та іншим цінностям та інше.

З'ясування інтересів, цілей, які намагається досягнути суб'єкт господарювання можливе через розгляд сутності економічної безпеки, як взагалі, так і окремих її рівнів приділено увагу багатьма авторами.

У наукових дослідженнях безпеки виділяють вузькоспеціалізований підхід та розгорнуте трактування [6, с. 112].

Вузькоспеціалізований підхід передбачає аналіз окремих сторін безпеки суб'єктів або окремих видів безпеки у відриві від інших [6, с. 112]. Яскравим прикладом вузькоспеціалізованого підходу буде дослідження інформаційної безпеки підприємств, або техніко-технологічної, силової та інших видів безпеки.

Розгорнуте трактування руйнує межі поняття економічної безпеки яке розглядається, по-перше, як діяльність певних соціальних суб'єктів, як сфера стосунків, що виникають між ними, і сфера, в якій функціонує і розвивається суспільна, групова й індивідуальна свідомість; по-друге, як предмет теоретичного та емпіричного пізнання; по-третє, як об'єкт аналізу з позицій політики, моралі [6, с. 112]. Так, В. Саллі та С. Саллі визначають економічну

безпеку підприємства як стан, що визначається керівництвом і власниками підприємства як задовільний (прийнятний, бажаний, цільовий) і може проявлятися у досягненні певного рівня виробництва та бажаного рівня економічних показників та підтримуватися протягом певного періоду часу [7, с. 36-37].

Як вказують З. Петраєва та О. Петраєва, у даний час активізація досліджень з проблем безпеки привела до появи безлічі підходів, серед яких виділяються як базові, такі: нормативно-правовий, системний, функціональний і синергетичний [6, с. 112].

Сучасний період дослідження проблем безпеки пов'язують із дослідженням системних процесів і загальною теорією динамічних систем. У теорії систем безпека розглядається як характеристика, побудована на взаєминах системи і середовища. Описуючи безпеку як функцію системи, можна розкрити зміст безпеки як мету, спосіб і умову її існування. Безпечний розвиток системи при цьому розглядається як особлива форма руху, який характеризується трьома категоріями – кількістю, якістю, структурою. Так, В. Тамбовцев вказує, що економічна безпека – це сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми (суб'єктів господарювання), що забезпечує можливість досягнення цілей всієї системи [8, с. 3].

З позицій функціонального напрямку визначення безпеки засноване на уявленні про існування залежності між величиною дії якого-небудь чинника на даний об'єкт (систему) і ефектом від такої дії, що спостерігається як зміна функцій об'єкта, його складу та структури [6, с. 113]. Наприклад, В. Паньков визначає економічну безпеку, як «такий стан національної економіки, який характеризується її стійкістю, «іммунитетом» до впливу внутрішніх та зовнішніх чинників, що порушують нормальне функціонування процесу суспільного виробництва, підривають досягнутий рівень життя населення і цим спричиняють зростання соціальної напруги в суспільстві, а також загрозу існуванню держави» [9, с. 6].

Дослідження проблеми безпеки отримало розвиток і в синергетиці. Узагальнено синергетику можна розглядати як міждис-

циплінарний напрям наукових досліджень, завданням якого є вивчення явищ і процесів на основі принципів самоорганізації систем, що складаються з автономних підсистем. Відповідно до синергетичного підходу безпеку суб'єкта господарювання можна визначити як динамічно стійкий стан щодо несприятливих дій і діяльність відносно захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, що гарантує можливість стабільного розвитку [6, с. 113].

Так, Л. Воронович вважає, що економічна безпека підприємства – це «стан незалежності суб'єктів підприємницької діяльності від недобросовісної конкуренції підприємств-монополістів, непередбачуваних договорами дій підприємств-постачальників і торговельних організацій, від нераціональної економічної і правової політики держави та інших чинників, яка дає змогу привласнювати більшу частину законних прибутків» [10, с. 53]. У цьому визначенні головною якісною характеристикою економічної безпеки суб'єкта господарювання вказано «стан незалежності», що заслуговує на увагу, але вказується тільки частина зовнішніх загроз підприємству, що є суттєвим недоліком такого визначення.

Шемаєва Л. визначає економічну безпеку суб'єкта господарювання як «характеристику суб'єкта господарювання, яка відображає його здатність реалізувати власні стратегічні економічні інтереси при певних зовнішніх умовах завдяки захисту від існуючих та потенційних загроз по використанню можливостей, що надає зовнішнє середовище» [11, с. 11]. Також постає питання щодо відсутності у наведеному визначенні вказівки на значущість для суб'єкта господарювання внутрішніх умов його функціонування, можливостей, що надає його внутрішнє середовище, або кадровий, інтелектуальний потенціал підприємства, його конкурентні переваги у техніко-технологічній складовій, інші переваги або недоліки, специфічні для кожного суб'єкта.

На думку А. Корнієнка, економічна безпека підприємства – це «стан оптимального для підприємства рівня використання його економічного потенціалу, при якому реальні та/або можливі збитки виявля-

ються нижчими за встановлені підприємством межі» [12, с. 8]. Тут вдало вказано на оптимальність використання економічного потенціалу підприємства, але також не нагадується про наявність загроз різного характеру економічній безпеці підприємства.

Треба відзначити, що також існує певна кількість визначень економічної безпеки, в яких прямо не вказано про існування загроз для економічної безпеки суб'єктів господарювання, але вони сформовані досить досконало, тому таке зауваження не можна вважати як недолік. Наприклад К. Половнев визначає економічну безпеку промислового підприємства як «безперервний процес забезпечення на промисловому підприємстві, яке знаходиться у визначеному зовнішньому середовищі, стабільності його функціонування, фінансової рівноваги та регулярного отримання прибутку, а також можливості виконання поставлених цілей та задач, можливості для подальшого розвитку та вдосконалення на різноманітних стадіях життєвого циклу підприємства і в процесі визначення конкурентних ринкових стратегій» [13, с. 22].

На стабільність функціонування суб'єкта господарювання, як на основний чинник економічної безпеки, вказують А. Судоплатов та С. Лекарев: «безпека підприємства – це такий стан його правових, економічних та виробничих відносин, а також матеріальних, інтелектуальних та інформаційних ресурсів, який виражає здатність підприємства до стабільного функціонування» [14, с. 54].

Ретельний аналіз багатьох існуючих понять «економічна безпека підприємства» здійснили О. Мішин та С. Мішина. Результатом такої роботи став розподіл існуючих визначень за критерієм «змістовної характеристики визначення» на три групи [15, с. 87-88]. Переважна більшість авторів визначає економічну безпеку підприємства як стан різних якостей: захищеності, незалежності від негативних дій, впливів, ресурсів, потенціалу та інших. Деякі автори при визначенні зазначеного поняття використовують терміни «характеристика системи, суб'єкта господарювання». У якості

інших змістовних характеристик застосовуються такі, як сукупність чинників, міра гармонізації інтересів, здатність досягти мети, процес забезпечення стабільності, комплекс заходів. Тобто кількість підходів до визначення поняття «економічна безпека» досить велика, що можна пояснити її багатогранністю, широким колом проблем, що вона вирішує, специфікою, притаманній діяльності кожного суб'єкта господарювання, галузі, в якій вона здійснюється, та іншими чинниками. Тому вважаємо за доцільне розглянути такі початкові елементи механізму забезпечення економічної безпеки, як її мета та значення.

Шевченко І. стверджує, що основне значення системи економічної безпеки підприємства полягає в тому, що вона повинна мати попереджувальний характер, а основними критеріями оцінки її надійності та ефективності є:

- забезпечення стабільної роботи підприємства, збереження і примноження фінансів і матеріальних цінностей;
- попередження кризових ситуацій, у тому числі різних надзвичайних подій, пов'язаних з діяльністю «зовнішніх» або «внутрішніх супротивників» [15, с. 180-181]. У цьому твердженні заслуговує на увагу зазначення попереджувального характеру економічної безпеки та її основних критеріїв.

Метою роботи із забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання визначають «гарантування стабільного та максимально ефективного функціонування підприємства і розвитку його потенціалу, забезпечення належного рівня конкурентоспроможності підприємства» [16, с. 23]

Міщенко С.П. до основних завдань системи економічної безпеки відносить:

- захист законних прав і інтересів підприємства і його співробітників;
- збір, аналіз, оцінка даних і прогнозування розвитку обстановки;
- вивчення партнерів, клієнтів, конкурентів, кандидатів на роботу;
- виявлення, попередження і припинення можливої протиправної та іншої негативної діяльності співробітників підприємства на шкоду його безпеці;

- забезпечення збереження матеріальних цінностей і відомостей;

- отримання необхідної інформації для розроблення найбільш оптимальних управлінських рішень з питань стратегії і тактики економічної діяльності компанії тощо» [17, с. 192].

Звичайно, з наведених завдань перше можна вважати найбільш вагомим, а деякі з інших визначених завдань можна розглядати як способи вирішення першого. Але якщо брати певні цілі діяльності підприємства, наприклад отримання конкурентної переваги, то можна вважати, що всі з наведених завдань доповнюють одне одного.

Треба зазначити, що перелік завдань економічної безпеки суб'єктів господарювання не можна визначити вичерпно. Тому, як такі, завдання мають пряму залежність від характеристики самого суб'єкта господарювання та його діяльності. Враховуючи останнє, вважаємо, що доцільно було б визначити окремі групи таких завдань. Одним із критеріїв такої класифікації пропонуємо використовувати критерій забезпечення стратегії безпеки.

Виділяють три стратегії економічної безпеки [6, с. 113]. Перший тип – це стратегія, пов'язана з необхідністю раптово реагувати на реально виниклі загрози виробничої діяльності. Тобто в даному випадку діє принцип «загроза – віддзеркалення». Створені для вирішення цього завдання підрозділи, виділені сили і засоби можуть ослабити або запобігти дії загроз, і в той же час може виникнути ситуація, коли підприємству буде завданий збиток. Другий тип – це стратегія, орієнтована на прогнозування, своєчасне виявлення небезпек і загроз, цілеспрямоване дослідження ситуації як усередині підприємства, так і у навколишньому його середовищі. Виділені для вирішення цього завдання фахівці, сформовані служби безпеки створюють можливість усвідомлено і цілеспрямовано проводити роботу з формування сприятливих умов діяльності фірми. Третій тип – стратегія безпеки, направлена на відшкодування (відновлення, компенсацію) нанесеного збитку. Дана стратегія може вважатися за прийнятну лише тоді, коли збиток надолу-

жуваний або коли немає можливості здійснити стратегію першого і другого типів.

Деякі автори вказують на те, що «основне значення системи економічної безпеки підприємства полягає в тому, що вона повинна мати попереджувальний характер, а основними критеріями оцінки її надійності та ефективності є:

- забезпечення стабільної роботи підприємства, збереження і примноження фінансів і матеріальних цінностей;

- попередження кризових ситуацій, у тому числі різних надзвичайних подій, пов'язаних з діяльністю «зовнішніх» або внутрішніх супротивників» [17, с. 179-180].

Не вважаємо за можливе погодитися з останнім твердженням, але воно дає поштовх до формування видів економічної безпеки, які за змістом відповідали б існуючим стратегіям її забезпечення.

Попереджувальна (профілактична) щодо загроз – тобто така, метою якої є забезпечення економічної безпеки, визначення можливих або найбільш імовірних загроз функціонуванню суб'єкта господарювання та застосування заходів щодо їх попередження. Наступний вид економічної безпеки можна назвати оперативним, який полягає в припиненні загроз, що вже виникли, але ще не завдали шкідливих наслідків діяльності суб'єкта господарювання. І третій заключний вид – це репаративна економічна безпека, яка полягає в застосуванні заходів щодо нейтралізації завданої шкоди або його компенсації з набуттям у подальшому певних адаптаційних властивостей.

Отже, у результаті проведеної роботи можна визначити зміст права суб'єктів господарювання на економічну безпеку.

По-перше, це право суб'єктивне. До цього пункту треба нагадати, що «суб'єктивні права реалізуються через правомочність уповноважених осіб, яка складається з таких елементів:

а) можливості діяти особисто;

б) можливості вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи;

в) можливості звертатися до компетентних державних органів заради застосування державного примусу в разі невиконання контрагентом своїх обов'язків;

г) можливості користуватися соціальними благами на основі певного суб'єктивного права» [21].

По-друге, зміст права суб'єктів господарювання на економічну безпеку обумовлений метою та завданням самої економічної безпеки або того стану, тих характеристик, які намагається здобути суб'єкт господарювання через забезпечення такої безпеки.

Отже, можна надати таке визначення права суб'єкта господарювання на економічну безпеку – гарантована державою можливість суб'єкта господарювання здійснювати комплекс заходів з метою забезпечення стабільного та ефективного функціонування суб'єкта господарювання.

Якщо брати до уваги засіб реалізації суб'єктивного права, що наведені вище, то така можливість передбачає:

а) можливості діяти особисто – право суб'єкта господарювання самостійно забезпечувати економічну безпеку, через проведення ним аналітичної роботи, використання можливостей Інтернету, інших видів інформаційно-пошукової роботи, створення власної служби економічної безпеки з покладанням на неї певних функцій та завдань, звернення до спеціалізованих підприємств, які надають певний спектр послуг тощо;

б) можливості вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи – право вимагати припинення незаконних дій інших осіб, право вимагати виконання умов договору та ін.;

в) можливості звертатися до компетентних державних органів заради застосування державного примусу в разі невиконання контрагентом своїх обов'язків – право звертатися до судових, контрольних органів, прокуратури та правоохоронних органів з метою отримання захисту своїх законних інтересів.

Таким чином, можна стверджувати, що зміст права суб'єкта господарювання на економічну безпеку полягає в його можливості самостійно забезпечувати економічну безпеку, можливості вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи, можливості звертатися до компетентних державних органів з метою забезпечення стабільного

та ефективного функціонування суб'єкта господарювання.

Література

1. Бігняк О. Поняття права на підприємницьку діяльність / Бігняк О. // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 2. – С. 99-102

2. Нікітенко Л.О. Умови реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність / Нікітенко Л.О. // Форум права. – 2011 – № 3. – С. 559-563.

3. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф. акад., АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф. акад. АПрН України О.В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – 584 с.

4. Матузов М. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. М., 1996. – 342 с.

5. Шокумов Ю. Ж. Проблемы современного правопонимания: [учебн. пособие] / Ю. Ж. Шокумов. – Нальчик : Каб.-Балк. Ун-т, 2000. – 37 с.

6. Петряєва З.Ф., Петряєв О.О. Концептуальні основи управління фінансово-економічною безпекою підприємства / Петряєва З.Ф., Петряєв О.О // Вісник економіки транспорту і промисловості – 2012. – №38. – С.112-115.

7. Салли В.И. К созданию системы оценки состояния угольных шахт / В.И. Салли, С.В. Салли // Уголь Украины. – 2009. № 6. – С. 35-38.

8. Тамбовцев В.Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура, проблемы // Вестник МГУ: Сер. 6. Экономика. – 1995. – №3. – С. 3-14.

9. Паньков В. Экономическая безопасность: микрохозяйственный и внутренний аспект // Внешнеэкономические связи. – 1992 – Вып. 8. – С. 15-18.

10. Економічна енциклопедія. За ред. Л. М. Воронович. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 1350с.

11. Шемаєва Л.Г. Економічна безпека підприємств у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища: авто-

АНОТАЦІЯ

У статті на основі аналізу теоретичних підходів до визначення змісту категорій «право на підприємницьку діяльність», «економічна безпека», «мета та завдання економічної безпеки» сформульовано визначення права суб'єктів господарювання на економічну безпеку, розкрито та охарактеризовано його зміст.

SUMMARY

In the article on the basis of analysis of the theoretical going near determination of maintenance of categories «right on entrepreneurial activity», «economic security», «aim and tasks of economic security» determination of right for management subjects is set forth on economic security, his maintenance is exposed and described.

реф. дис. д-ра. екон. наук / Л.Г. Шемаєва. – К., 2010. – 39 с.

12. Корієнко А.В. Механізм досягнення і підтримки економічної безпеки підприємства: автореф. дис. канд. екон. наук.: 08.06.01 / А.В. Корієнко. – К., 2000. – 19 с.

13. Половнев К.С. Механизм обеспечения экономической безопасности промышленного предприятия: дисс. канд. екон. наук. – Екатеринбург, 2002. – 177 с.

14. Судоплатов А. П. Безопасность предпринимательской деятельности / А.П. Судоплатов, С.В. Лекарев. – М.: Изд-во ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 382 с.

15. Шевченко І. Особливості формування економічної безпеки підприємства / І. Шевченко // Наука молода. – 2010. – №10. – С. 178-181.

16. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: Монографія. – Львів: Арал, 2008. – 384с.

17. Міщенко С.П. Концептуальні аспекти економічної безпеки підприємств кринковій економіці // Маркетинг і менеджмент інновацій – 2011 – №2 – С. 190-195.

18. Пікуля Т.О. «Суб'єктивне право» – «законний інтерес»: поняття та діалектика співвідношення // Кримський юридичний вісник – 2010 – №3 (10), ч.2 – http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Kyuv/2010_3_2/15.pdf (офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського).